

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.081>
УДК 327=161.2=411.16:929Я.Оренштайн

Іван МОНОЛАТІЙ

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук,
Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна)
ivan.monolatii@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8963-774X>

ЯКІВ ОРЕНШТАЙН — ВИДАВЕЦЬ-УКРАЇНОФІЛ

Мета — висвітлити маловідомі факти біографії, основні віхи життя й діяльності відомого українського видавця єврейського походження родом із Коломиї Я. Оренштайна, визначити його місце та роль в українсько-єврейських культурних і політичних взаєминах, дослідити суспільно-політичний портрет. Використано різноманітні **методи дослідження**, в тому числі порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, мікроісторичний, історії повсякдення, етнічної біографістики. **Наукова новизна**. Висвітлюються маловідомі факти біографії й діяльності Я. Оренштайна в контексті українсько-єврейських та українсько-німецьких взаємин, що дозволяють повноцінно розкрити роль видавця в міжнаціональних зв'язках, конструктивній співпраці з українськими політичними й культурними елітами. Залучено нові архівні знахідки, що значно коригують або уточнюють відому інформацію. **Основні результати**. Постать Я. Оренштайна — одна з чільних в українському культурному й політичному дискурсі 1910—1930-х рр. До його заслуг в історії вітчизняної культури належить створення та функціонування видавництва «Галицька накладня», «Українська накладня», промоція української книжки в Європі й Америці міжвоєнного періоду, а також участь в українському еміграційному житті.

Ключові слова: *Яків Оренштайн, українсько-єврейські взаємини, українсько-польські взаємини, українська культура, українофільство, політична діяльність, міжвоєнний період.*

«Не має чогось оповісти про жида, українського патріота Якова Оренштайна, який зробив для української книжки і літератури більше, ніж багато українських письменників і видавців» [1, с. 4]. Такими словами в 1960-х рр. бібліограф і книго-

Цитування: Монолатій І. Яків Оренштайн — видавець-українофіл. *Український історичний журнал*. 2025. № 2 (581). С. 81—97. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.02.081>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2025. № 2 (581)

знавець Л. Биковський зауважував про знання тогочасних українців щодо діяльності Якова Оренштайна (1875, Коломия — 1942, Варшава). 25 лютого 2025 р. минуло 150 років із дня його народження. Цю статтю, ґрунтовану у значній мірі на неопублікованих архівних документах, присвячено висвітленню маловідомих фактів біографії знакової для української історії й культури ХХ ст. постаті, з акцентом на громадсько-політичній діяльності видавця та почасти його професійному доробку 1910—1920-х рр.

Книговидавнича діяльність Я. Оренштайна завжди викликала жвавий інтерес дослідників [2, с. 255—256; 3, с. 160—164; 4, с. 275—279]. Щоправда ці публікації містять чимало огріхів стосовно основних віх життя. Найретельнішими були студії книгознавиці М. Вальо [5, с. 32—36; також див.: 6, с. 198—207]. Її напруження продовжили бібліографи О. Юркевич, Н. Кошик, котрі суттєво розширили контексти вивчення фахової діяльності Я. Оренштайна [7, с. 76—111; 8, с. 81—98]. Не відставали й автори універсальних видань [9, с. 938; 10, с. 1869; 11, с. 1235; 12, с. 706]. У сучасних енциклопедичних публікаціях життєпис Я. Оренштайна нерідко подається з фактичними помилками [13, с. 994; 14, с. 484—485]. Зазвичай це зумовлюється використанням відомостей із попередніх статей у довідкових виданнях [15, с. 631—632]. Неточності подібного штибу присутні й у кількох сучасних студіях [16, с. 263—273; 17, с. 16—24; 18, с. 75—82], адже автори не зважали на публікації щодо життя та діяльності видавця, написані на основі архівних документів [19, с. 152—186; 20, с. 80—108; 21, с. 28—36], де документально встановлено дати народження, загибелі Я. Оренштайна, відтворено основні штрихи його етнополітичного портрета [19—20]. Узагальнюючі відомості про Я. Оренштайна тогоріч опубліковано на вебсайті «Історична правда» [22].

Видавничі проєкти. Початки українофільства

Майбутній видавець і громадсько-політичний діяч народився 25 лютого 1875 р. в Коломиї¹. Він став п'ятою дитиною у великій родині Саула Оренштайна та Альте-Міріам із дому Ґотлібів [19, с. 154—155; 20, с. 81—82]. Прізвище батька було доволі поширеним серед тогочасного єврейства, тож нині немає достатніх доказів, що коломийські Оренштайни доводилися родичами знаним бродівським, жовківським та львівським рабинам Оренштайнам-Брауде [23, с. 22, 89—91; 24, с. 84—85; 25, с. 270—271]. Як свідчать метричні записи, матір Якова походила з містечка Кути (нині селище в Косівському р-ні Івано-Франківської обл.)², а його батько тримав книжкову крамницю [20, с. 82].

Про роки дитинства або ж здобуту освіту Я. Оренштайна відомостей мало. Юнак міг навчатися в Коломийській гімназії приблизно від 1885 р. [20, с. 83],

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD). Zesp. 300. Sygn. 392. Mkf. 76542; Archiwum Państwowe w Rzeszowie (далі — APRz). Zesp. 533. Sygn. 4. S. 244.

² AGAD. Zesp. 300. Sygn. 392. Mkf. 76543.

у Львівському чи Віденському університетах [15, с. 631—632]. Так само не надто багато достовірних свідчень щодо перших двох десятиліть його життя. 18 жовтня 1898 р. коломийський окружний начальник повідомляв єврейську гміну в Ряшеві, що одруження Оренштайна не викликає заперечень³. Уже за кілька місяців, 26 травня 1899 р., він побрався з Хаєю-Розою Адлер⁴. Наскільки довго Яків мешкав у Ряшеві встановити майже неможливо, однак відомо, що тут 1901 р. народилася його донька Регіна⁵. Пізніше в Коломиї з'явилися на світ Аделіна⁶ та Йосиф⁷. Імена дітей свідчать про дилему галицьких євреїв — «від асиміляції через акультурацію до полонізації» [26, с. 39—43].

Наприкінці 1901 р. Я. Оренштайн повернувся в Коломию. Тут він почав займатися видавничою справою, попервах як діловий партнер заможних місцевих євреїв. Відомою стала серія поштівки 1900-х рр. «Карпаты-Карпати», що побачила світ накладом Я. Оренштайна та місцевого підприємця Е.Х. Хаєса [27, с. 37—38]. У газеті «Зоря» за лютий 1902 р. знаходимо повідомлення про видання Я. Оренштайном листівок із серії «Гайдамаки» [27, с. 33].

Хрестоматійним для позначення старту Оренштайнової книговидавничої одиссеї (не маючи впродовж 1902—1913 рр. власної друкарні) [28, с. 40] вважається 1903 р. (щоправда, в 1930-х рр. він стверджував, що професійну діяльність розпочав 1901 р., заснувавши видавничу фірму «Галицька накладня»)⁸. Перші відгуки про видавничі проекти Я. Оренштайна оприлюднив І. Кривецький [29, с. 126].

У своєму прагненні знайти власну «нішу» на видавничому ринку Я. Оренштайн знав не лише тогочасні дешеві українськомовні серії видавництва «Просвіта» та «Общества імени Михаила Качковского», а й про задуми І. Франка щодо його «Міжнародної бібліотеки» [30, с. 509]. Останній видавав популярні книжкові цикли для дітей («Biblioteczka dla Dzieci i Młodzieży ku Rozrywce i Nauce», з 1884 р.) і дорослих («Biblioteka Powszechna», від 1891 р., як наслідування ідеї книжкової серії «Universal-Bibliothek» від лаяпцізького видавництва «Reclam-Verlag») [31, с. 53—66, 130—141].

Ідею українського книгопроекту Я. Оренштайн реалізував, започаткувавши серію «Загальна бібліотека», про що у червні 1909 р. повідомляв львівський часопис «Діло» [32, с. 4]. До 1915 р. вийшли друком майже 120 вип. [2, с. 255]. Цикл відкривала праця Б. Лепкого «Начерк історії української літератури» (кн. 1, 1909 р.; кн. 2 побачила світ 1912 р.). Далі з'явилися твори С. Ру-

³ APRz. Zesp. 533. Sygn. 4. S. 245.

⁴ Ibid. S. 242—243.

⁵ Ibid. Sygn. 66.

⁶ AGAD. Zesp. 300. Sygn. 2410. Mkf. 91720.

⁷ Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution. Die Arolsen Archives Online-Collections. Schriftgut des ITS und seiner Vorgänger. Bearbeitung von Anfragen. Fallbezogene Akten des ITS ab 1947. Sign. 06030302.0.390.370 (Such- und Bescheinigungsvorgang Nr. 390.370 für Orenstein, Joseph geboren 03.12.1907).

⁸ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛННБ НАН України). Ф. 258. Оп. 1. Спр. 764. П. Х. Арк. 1.

данського, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, Ю. Федьковича, О. Кобилянської, О. Маковея, Л. Гринюка, О. Кониського, М. Кропивницького, двотомник О. Барвінського «Образки з розвитку русинів (Спогади з мого життя)», а також переклади М. Гоголя, А. Франса, Б. Б'єрнсона, Ж. де Лафонтена, Д. Маміна-Сибіряка, Р. Кіплінга, Езопа, Л. Андрєєва, Г. Ібсена, Ж. Мольєра, А. Толстого, А. Аверченка, тритомник Ф. Ніцше «Так мовив Заратустра», наукові видання «Психологія» І. Раковського (1911 р.), «Коротка історія козаччини» В. Антоновича (1912 р.) та ін.

У видавничій серії Я. Оренштайна вперше українською мовою вийшли «Начерк соціології» Т. Ахеліса, «Новоженці» Б. Б'єрнсона, «Байки» Езопа, «Будівничий Сальнес» Г. Ібсена, «От собі казочки» Р. Кіплінга, «Чудодійний лікар» Ж.-Б. Мольєра, «Так мовив Заратустра» Ф. Ніцше, «Полонений на Кавказі» А. Толстого, «На білих скалах» А. Франса, «Лейтенант Густль» А. Шніцлера, «Цезар і Клеопатра» Б. Шоу тощо.

З «Галицької накладні» вийшли праці, об'єднані в рамках серії «Літературні характеристики українських письменників», у тому числі «Іван Франко. Поезія» А. Крушельницького (1909 р.), «Маркіян Шашкевич» Б. Лепкого (1912 р.) та ін. На початку реалізації проекту видавець активно залучав до роботи українську інтелігенцію краю [19, с. 158, 160—161]⁹.

Перша світова війна, об'єктивно загальмувавши видавничі задуми Я. Оренштайна [2, с. 256], спричинилася до започаткування легенди про його нібито «неблагонадійність», а також відкрила перед ним перспективи громадсько-політичної діяльності [20, с. 85—86]. Варто додати сюди спроби реалізації російського видавничого проекту [33, с. 120—135]. А ще, на думку австрійської військової адміністрації, Я. Оренштайн ухилявся від служби в армії¹⁰. Цей факт згодом, у 1920-х рр., стане підставою для обвинувачень його польською поліцією у шпигунській діяльності на користь Росії під час світової війни¹¹.

26 квітня 1917 р. Я. Оренштайн звернувся до начальника Коломийського повіту з проханням дозволити вибори управи єврейської громади та взяти під охорону всі справи, що її стосувалися¹². Проте це не дало бажаних результатів¹³.

Воєнна доба натомість виявилася сприятливішою до громадсько-політичних прагнень уродження Коломиї. Так, 13 травня 1917 р. до складу комітету із забезпечення мешканців його рідного міста продовольством (по 20 українців і поляків, 15 євреїв, 5 німців) включили й Я. Оренштайна [34, с. 46]. 20 травня ви-

⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДАІАЛ України). Ф. 361. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 7—8; Ф. 382. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 2—3; Ф. 663. Оп. 1. Спр. 224. Арк. 251—252; ЛННБ НАН України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 2030. П. 127. Арк. 1—4; Спр. 2031. П. 127. Арк. 28—38, 40—48, 50.

¹⁰ AGAD. Zesp. 328. Sygn. 199. S. 1.

¹¹ Державний архів Івано-Франківської обл. (далі — ДАІФО). Ф. 8. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 9, 13—14.

¹² Там само. Ф. 605. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 1.

¹³ Там само. Ф. 607. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1—18.

давця запропонували на посаду другого заступника голови зборів «повнолітніх і до громади коломийської приналежних горожан» [34, с. 47—48].

Не полишав Я. Оренштайн і своїх професійних зацікавлень. За періоду російської окупації Галичини він опублікував (із поміткою «Коломеа. Издательство Я. Оренштайна») кілька російськомовних видань¹⁴. Не раніше середини липня — на початку серпня 1917 р. залишив Коломию в пошуках книготорговельних ринків поза Галичиною та Габсбурзькою монархією [20, с. 86].

«Українська накладня». «Інший світ» польського й українського націоналізмів

Одісея Я. Оренштайна розпочалася влітку 1917 р., коли, як уже згадувалося, він заходився шукати кращої долі для своєї справи, фактично зруйнованої воєнним лихоліттям. Це був початок нової доби в його професійній діяльності, того мандрівного книгодрукування, притаманного галицьким євреям ще з XVI ст. [35, с. 66—71]. Восени 1917 р. він уже перебував у Відні та Берліні¹⁵. Ці подорожі стали наслідком контактів із представниками тогочасних українських державних інституцій у Києві. У запропонованій видавцем програмі видань зазначалися повне зібрання творів Т. Шевченка, романи П. Мирного, О. Кобилянської, І. Франка, драми В. Пачовського та ін. [2, с. 257; 4, с. 275, 277].

У цьому контексті залишається загадкою залучення Я. Оренштайна для поширення українськомовних видань на Східному фронті, на що військове відомство Німеччини надало 250 тис. марок. Угоду з видавцем підписав генерал Е. Фрідріх, а посадовець МЗС Р. Надольний і німецький посол у Відні граф Б. фон Відель мали її реалізувати практично. Передбачалося, що початком стане публікація поем Т. Шевченка накладом 50 тис. прим. [36, с. 45—46].

До реалізації намірів Я. Оренштайна популяризувати здобутки вітчизняної культури дійшло напровесні 1918 р., коли він поїхав із Німеччини до Києва [37, с. 16]. Під час перебування в українській столиці налагодив контакти з місцевим видавництвом «Друкар», до якого були залучені чи не найкращі діячі національної культури [38]. Я. Оренштайн не стояв осторонь: надавав професійні поради, визначав видавничі плани, запропонував кредит для друкування за кордоном українських книжок [1, с. 4—5]. Л. Биковський згадував про це: «Ось у такій ситуації появився на обрії українського книгарсько-видавничого світу Києва Яків Оренштайн, з його доброю волею, шляхетними і далекосягнутими задумами, досвідом і зв'язками. [...] Я. Оренштайн мав не тільки багаторічний книгарсько-видавничий досвід і був підприємець західньо-європейського типу, але відрізнявся від інших видавців своїм українським національно-ідейним підходом до цієї справи» [1, с. 4—5].

¹⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Projekt “Patrimonium”. Sygn. 1.222.037A; Sygn. 1.224.265A; Sygn. 190.584; Sygn. 476.590; Sygn. 120.180.

¹⁵ ЛННБ НАН України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 2031. П. 127. Арк. 58, 63, 65.

Щоправда, як зізнавався сам Я. Оренштайн у листі до мовознавця В. Сімовича від квітня 1918 р., умови для його роботи були не надто сприятливі: «Я приїхав із Києва і привіз вам вітання з прекрасної України. Обставини там ще цілком заплутані, справжній хаос, спричинений нездалим урядуванням і дипломатією [...] Ви повинні знати, як важливо саме зараз постачати в Україну багато доброї літератури»¹⁶. Перебуваючи у грудні 1918 р. в берлінському готелі, Я. Оренштайн просив надсилати йому кореспонденцію на його київську адресу: вул. Терещенківська, 23¹⁷.

28 листопада 1918 р. для реалізації видавничих планів Я. Оренштайн, призначений представником Міністерства освіти, отримав спеціальне посвідчення МЗС Української Держави (українською та німецькою мовами) — для поїздки на Галичину, в Німеччину, Швейцарію¹⁸. Про його відвідини вказаних країн в освітніх справах інформації немає, однак подальше перебування в Києві було мінімальним — на початку 1919 р. зв'язок між Я. Оренштайном і київськими видавцями обірвався¹⁹.

У цей час проукраїнське реноме підприємця давало йому можливість зберігати й підтримувати відносини з офіційними установами України за кордоном, і навіть долучатися до справ військового характеру. Так, за дорученням посла УНР у Німеччині М. Порша Я. Оренштайн закуповував літаки для потреб унервської авіації. Це було у серпні — вересні 1919 р.²⁰

Активно співпрацював Я. Оренштайн з українською владою за кордоном і для промоції здобутків національної культури. 10 травня 1920 р. було оформлено «вступний» документ із посольством УНР у Німеччині про передачу йому приміщення в Берліні для потреб видавництва — за адресою Курфюрстенштрассе, 83 [39, с. 315—316]. Остаточну угоду Я. Оренштайн як радник посольства і Р. Смаль-Стоцький як уповноважений дипломатичної установи підписали 11 серпня, покликаючись на вже наявні контракти від 10 травня й 7 серпня 1920 р.²¹ У вересні того ж року українським інституціям і діячам Галичини та Європи було розіслано повідомлення про створення нового видавництва — «Української накладні»²². В листі до посольства УНР у Берліні від 29 вересня 1920 р. Я. Оренштайн пояснював засади його функціонування²³.

Загалом пропозиції видавця знаходили розуміння в еміграційному політикумі. Так, у жовтні 1920 р. секретар інформаційного відділу посольства УНР у

¹⁶ Наукова бібліотека Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (далі — НБ ЧНУ). Фонд Василя Сімовича. П. № 35. Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 27.04.1918 р. Арк. 1.

¹⁷ Там само. Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 22.12.1918 р. Арк. 2.

¹⁸ ДАІФО. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 7.

¹⁹ Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 245. Арк. 35.

²⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 6. Спр. 59881-фп. Т. 72-6. Арк. 60—62.

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 3619. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 66—66 зв.

²² ЛННБ НАН України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 2031. П. 127. Арк. 89.

²³ ЦДАВО України. Ф. 3619. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 2—2 зв.

Берліні В. Левицький звернувся до МЗС УНР. Покликаючись на телеграму від уряду, він, підтверджуючи наміри влади підготувати партію книжок для перевезення в Україну, зауважував: «Майже всі запаси українських книжок в Німеччині знаходяться в руках відомого українського накладчика Якова Оренштайна. У нього має бути зараз біля 40 вагонів готових книжок вартості 15 мільонів німецьких марок» [39, с. 325]. У листопаді 1920 р. в поточних документах дипустанови вже констатувалося: «Відомий український видавець, власник “Української накладні” п. Яків Оренштайн виїхав з Берліну через Варшаву на Україну, щоб налагодити транспорт книжок з Німеччини до України» [39, с. 335].

Ця ситуація мала своє пояснення, яке, за деякими повідомленнями з Берліна, крилося в найімовірнішому банкрутстві видавця [40, с. 137]. Брак достовірних відомостей про приїзд Я. Оренштайна до Тарнова, де тоді перебував український уряд, а також до Варшави не дає змоги повною мірою реконструювати цей сюжет його ділових подорожей. Як свідчив сам Я. Оренштайн для польської поліції у середині 1920-х рр., «через зміну на фронті, книжки не міг доставити до Києва, а [повинен був] користати з побуту у ближчій Східній Галичині [...] очікуючи] подальших указівок від українського уряду з Кам'янця-Подільського. Книжки, призначені для Києва, знаходяться в Ляйпцигу й Відні»²⁴.

Ще одна нереалізована видавнича ініціатива — «Синьо-жовта книга уряду УНР». Вона мала стати свідченням серйозності намірів Я. Оренштайна як відомого на той час фахівця, з одного боку, і довіри від еміграційного українського уряду — з іншого. Інформація про цей проєкт сягає листопада 1920 р. Підготувати публікацію представницького характеру запропонували здійснити саме Я. Оренштайнові. У запланованому виданні тиражем 1 тис. прим. передбачалося подати історію українських визвольних змагань у 1917—1921 рр., охарактеризувати погляди провідників УНР на хід подальшої боротьби [41, с. 85, 98].

Справою банкрутства Я. Оренштайна та долею друкованої продукції активно цікавилися більшовики [40, с. 210; 42, с. 144]. Видавець активно шукав ринки збуту. У пригоді стала угода, яку він і представники посольства УНР у Берліні підписали 15 жовтня 1920 р.²⁵ Континентом, де підприємець мріяв розпочати свою діяльність, стала Північна Америка. У квітні 1921 р. дипломатичні джерела повідомляли: «Оренштайн. Із субвенцією на подорож від уряду УНР поїхав Оренштайн тими днями до Америки. Таким чином, є надія, що він урятується» [40, с. 191]. Спочатку Я. Оренштайн прибув до Канади (Вінніпег), а відтак перебрався у США (Нью-Йорк) [20, с. 89].

Як свідчить його листування, на рубежі 1923—1924 рр. видавець призупинив свою діяльність: «Межи часом я нічого не видаю. Будуть лише окремі книжечки [про] Коцюбинського, а тепер доведеться попрацювати над Єфремовим»²⁶. Зокре-

²⁴ ДАІФО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 245. Арк. 5.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 3619. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 131.

²⁶ НБ ЧНУ. Фонд Василя Сімовича. П. № 35. Лист Я. Оренштайна до В. Сімовича. 26.10.1923 р. Арк. 1.

ма в листі з Берліна до С. Єфремова від 17 березня 1923 р. Я. Оренштайн писав: «В справі грошей, то як ви знаєте трудно відци (з німецької столиці — *І. М.*) переказати туди гроші, але я маю там поважну суму грошей в американських доллярах у Книгарні Українського Червоного Хреста в Києві і в Харькові»²⁷. Саме Я. Оренштайн 1924 р. опублікував фундаментальну двотомну працю С. Єфремова «Історія українського письменства» (4-те вид.) — її найповнішу версію [43, с. 418—431].

До скрутного становища видавця почасти призвело й реноме українського патріота, яке проти Я. Оренштайна використовувала нова польська адміністрація на Галичині [21, с. 28—29]. В лютому 1924 р. комісаріат поліції представив місцевому староству розлогий звіт про «антидержавну діяльність» уродженця Коломиї, фактично перекресливши його наміри повернутися в рідне місце: «[...] як ворог держави й польського народу, він надалі перебуває в тісному контакті з ворожими діячами за кордонами Польської держави»²⁸.

«Політичний реабілітації», про яку Я. Оренштайн просив у своїх листах воєводську адміністрацію у Станиславові [20, с. 90, 99—105], не сприяла і його залученість до «університетської акції» — реалізації ідеї створення українського університету в Польщі, комісію із започаткування якого погодився очолити Р. Смаль-Стоцький [19, с. 182]. Польські посадовці повідомляли, що «на запрошення професора Смаль-Стоцького у зв'язку з його акцією прибув знаний український видавець Яків Оренштайн, який вирушає до Львова, Станиславова й Коломиї. [...] з'ясовуватиме можливість заснування підприємства, головним завданням якого було б друкування творів української літератури та політичного періодичного видання»²⁹.

Активність Я. Оренштайна на східних теренах новопосталої Польської Республіки у другій половині 1924 р. не мала позитивного результату — давалося взнаки упереджене ставлення поляків до галицьких євреїв, сумніви щодо лояльності їх до нової влади [19, с. 183]. За цих обставин він виявився одним із багатьох нині майже невідомих акторів «закулісся» українсько-єврейських суперечностей, провісником котрих стала «штайгеріада»: суд над С. Штайгером за обвинуваченням у замаху на президента II Речіпосполитої С. Войцеховського 5 вересня 1924 р. Вже 8 вересня Українська військова організація взяла відповідальність за цю акцію на себе та висловила жаль із приводу арешту єврейського студента-правника, що було використано як привід для антисемітської агітації [44, с. 63, 88—90].

Я. Оренштайн став активним учасником «штайгеріади» — як через те, що він особисто знав діячів української військової еміграції, так і з огляду на довіру до нього в єврейських колах. Як повідомляла львівська поліція, «з початком арешту Штайгера Яків Оренштайн дуже цікавився цією справою [...] Перед початком процесу Оренштайн мав бути особисто у Львові та пропонувати свою допомогу, хоча рекомендовано йому утриматися від цього»³⁰. Відомий факт:

²⁷ Інститут архівознавства НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України. Ф. 257. Оп. 5. Спр. 149. Арк. 1.

²⁸ Там само. Арк. 9—10.

²⁹ ДАІФО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 245. Арк. 1.

³⁰ Там само. Арк. 36.

напередодні другого судового засідання у справі С. Штайгера (12 жовтня 1925 р.) в Берліні відбулася зустріч Я. Оренштайна з Є. Коновальцем і його найближчими співробітниками [45, с. 58]. Однак вона виявилася безрезультатною [46, с. 37]. Тож Я. Оренштайн як перемовник відмовився від цієї справи, опублікувавши в «Ділі» відповідну заяву [47, с. 4].

У пастках росієфілів і нацистів

Після невдалих спроб участі у процесі С. Штайгера, десь від межі 1925—1926 й до початку 1930-х рр., видавець фактично «замовк». Це стало наслідком низки обставин. Суттєвий вплив справляло й місце проживання Я. Оренштайна в Берліні — він мешкав у західній частині німецької столиці, де оселилися чимало емігрантів-росіян. Власне кажучи, ця «топографічна» прив'язка до «російського анклаву» й стала вирішальною щодо зарахування його до нібито власників російських видавництв і друкарень у Берліні в 1918—1941 рр. [48, с. 149].

Не кращими були й контакти з українськими інституціями міжвоєнної Галичини, зокрема давалися взнаки боргові справи львівської «Просвіти». Наприкінці 1920-х рр. це товариство було винне Я. Оренштайнові десятки тисяч доларів, а оскільки заборгованість не сплачувалася щонайменше вісім років [49, с. 103], видавець виставив банкрутські рахунки та у примусовому порядку почав стягувати відсотки від прибутків із будинку «Просвіти» у Львові [50, с. 450]. З іншого боку, така ситуація не перешкоджала його співпраці з Науковим товариством імені Шевченка, особливо у частині книгообміну, а також стажування сина Йосифа³¹, згодом у 1930-х рр. власника книгарні у Варшаві³².

Рятуючи «Українську накладню» від остаточного зникнення з професійного обрію, попри антисемітизм, рівень якого дедалі зростав, у травні 1934 р. Я. Оренштайну вдалося долучитися до Спілки німецьких книготорговців у Ляйпцигу³³. Ділова криза була відчутною, а переслідування з боку нацистів уже стали реальністю³⁴. Тож з огляду на державну політику у книговидаванні Я. Оренштайн повідомляв спілку: «Т.[овариство] з о.[бмеженою] в.[ідповідальністю] “Українська накладня” є іноземним видавництвом, власником якого є громадянин Польщі. Я не продаю і не видаю жодної (тут і далі підкреслення Я. Оренштайна — *I. M.*) літератури німецькою мовою, як також і в перекладі. Я не маю відношення до німецької книжки. Усі мої видання є тільки українською мовою і не продаються в Німеччині, а винятково за кордоном»³⁵. Відповідаючи на лист Я. Оренштайна службовець відомства книготоргівлі Третього Райху вказував: «Оскільки

³¹ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 32.

³² Sächsisches Staatsarchiv Leipzig. Bestand 21765. Nr. F05234. S. 37.

³³ Das Bundesarchiv (далі — BArch). R9361 (Sammlung Berlin Document Center)-V/8796 (Orenstein, Jacob. Geschäftsführer der Fa. Ukrainischer Verlag GmbH., Berlin. Volljude. Buchhandlung und Verlag). S. 1—1 z. (документ за 15 травня 1934 р.).

³⁴ Ibid. (документ за 27 листопада 1935 р.).

³⁵ Ibid. (документ за 5 грудня 1935 р.).

ви — єврейського походження, я вважаю, що ви не підходите для професії, яка пов'язана з культурою. [...] Я прошу вас негайно відіслати ваш членський квиток у канцелярію Спілки німецьких книготорговців [...] Вам буде надана можливість ліквідувати вашу фірму або передати її у власність відповідних арійських осіб»³⁶.

У січні 1936 р. видавець укотре спробував роз'яснити свої наміри очільникові Імперського відомства у справах книгодрукування³⁷. Підкреслюючи значимість наявної друкованої продукції, а отже неможливість її термінового розпродажу, Я. Оренштайн пропонував для реклами видавництва в колах зарубіжних українців скористатися Олімпіадою 1936 р., що мала відбутися влітку в Берліні [20, с. 106—107]. Втім це не дало бажаного результату: на початку 1937 р. він повідомив керівникові відомства книготоргівлі про передачу у власність кредитора з Польщі книжок і про те, що займатиметься відтепер лише ліквідацією своєї фірми³⁸.

Попри це «добровільне самозречення» видавець і далі перебував під пильним оком нацистських структур. Вже у травні 1936 р. в підготовленій для керівника Імперської палати культури інформації «Яків Оренштайн, Берлін (Єврейський список, ІК 518/908 № 185)» зазначалося: «Звертаю вашу увагу на лист Оренштайна, власника "Української накладні т. з. о. в.", від 3 січня 1936 р. Оренштайн повідомляє у цьому листі, що всі його без винятку видання є здебільшого спрямованою проти більшовизму національною й музичною літературою суто українською мовою. Фірма майже нічого не продає в Німеччині, лише експортує за кордон та українцям за кордоном. [...] Проте слід було б обдумати, чи не дозволити Оренштайнові продаж українських й антибільшовицьких творів, оскільки взагалі не йдеться про німецьке надбання. Цей продаж слід контролювати»³⁹.

Упродовж 1937 р., особливо влітку, документація відділу книготоргівлі Імперського відомства у справах книгодрукування рясніла фактами щодо «усунення єврейського впливу — Яків Оренштайн», «Єврейське питання. Яків Оренштайн». З'ясовувалося, зокрема, чи відбувся вже продаж видавництва або його перенесення за кордон, із проханням зазначити нового власника (27 липня). Нагадувалося, що з 19 січня, коли Я. Оренштайна виключили зі Спілки німецьких книготорговців, його фірма мала бути ліквідована, тож запитувалися відомості про перебіг цієї справи (12 серпня)⁴⁰. В подальших інформаціях указувалося, що Я. Оренштайн — боржник (12 тис. райхсмарок, із них 7 тис. він завинив у Польщі, а решту в інших країнах), тому сума боргу з дозволу земельного податково-фінансового управління має бути перенесена як іпотека на будинок, належний видавцеві⁴¹.

Упродовж 1937 р. «Українська накладня» фактично змагалася за своє існування. Борги її власника були чималими, тому він, уклавши угоди з кредиторами, вирішив виплатити все, що зможе. Особою Я. Оренштайна впритул зацікавилася

³⁶ Ibid. (документ за 31 грудня 1935 р.).

³⁷ Ibid. (документ за 3 січня 1936 р.).

³⁸ Ibid. (документ за 19 січня 1937 р.).

³⁹ Ibid. (документ за 28 травня 1937 р.).

⁴⁰ Ibid. (документ за 27 липня 1937 р.; документ за 12 серпня 1937 р.).

⁴¹ Ibid. (документ за 15 вересня 1937 р.).

гестапо: про такий намір ішлося в листі Імперського відомства у справах книго-торгівлі від 28 серпня 1937 р., посадовець якого у грудні того року повідомляв, що, згідно з результатами службового розслідування, «єврей Оренштайн⁴², народжений 25.02.1875 р. в Києві / Росія⁴³, громадянин Польщі, не здійснює на даний час [...] жодної підприємницької діяльності»⁴⁴.

Навіть в умовах проживання поза Німеччиною справа майна видавництва висіла дамокловим мечем над його власником. У своєму листі до З. Кузелі від 13 листопада 1938 р., надісланому з Варшави, Я. Оренштайн відверто зізнався у проблемі, що тяжіла над ним: «Ви [...], єдиний представник України там, хто точно знає історію мого видавництва і моєї особи, і покликані заступитися за цю справу. Цим заходом безжально знищується українське видавництво, яке старанно розбудовувалося упродовж сорока років. Я переконаний, що німецька влада, яка боїться української проблематики, не зацікавлена в тому, щоб фірма [...] саме зараз збанкрутувала»⁴⁵. Важлива у цьому контексті відповідь З. Кузелі від 26 листопада: «Я докладно обговорив справу вашого видавництва з вашим сином (Й. Оренштайном — *І. М.*) і тепер готовий з'ясувати питання у відповідних установах, чи я можу цю справу перебрати на себе, і якою мірою. Я готовий у згоді з вашою сім'єю робити все, що на даний час є можливим і досяжним»⁴⁶. Наприкінці грудня 1938 р. Я. Оренштайн повідомляв, що «з метою передачі в українські арійські руки, цим передаю вам керівництво фірмою “Українська накладня”»⁴⁷. В листуванні з З. Кузелем видавець зазначав, що в його берлінському помешканні залишилися приблизно 375 прим. 2-го тому творів Т. Шевченка, а в підвалі 250—300 прим. «Історії України» М. Аркаса⁴⁸.

У березні 1939 р. мабуть саме З. Кузеля надіслав до дирекції берлінської поліції всі необхідні документи, зазначаючи: «На ваше прохання пересилаю в додатку копію (заяви? — *І. М.*) власника видавництва “Українська накладня” Якова Оренштайна щодо передачі підприємства в арійські руки»⁴⁹. Про це свідчить і лист сина видавця Йосифа до З. Кузелі⁵⁰.

Світло на долю власності Я. Оренштайна проливає лист журналіста і громадського діяча І. Кедрина до З. Кузелі, написаний 16 січня 1939 р.: «Звертаюся до вас у відомій справі дому і складу “Української накладні” у Берліні. Будучи недавно у Варшаві, я широко говорив про це з власником, п. О[ренштайном], який дав мені всі дані. [...] я сильно підтримую пляни переходу цієї фірми і її маєтку в українські руки. [...] тим більше, що там чейже був би осідок

⁴² Дописано від руки: Яків.

⁴³ Помилка, мало бути: Коломій / Австро-Угорщина.

⁴⁴ ВАрх. R9361-V/8796. S. 1 (документ за 23 грудня 1937 р.).

⁴⁵ ЛННБ НАН України. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 764. П. Х. Арк. 2.

⁴⁶ Там само. Спр. 179. Арк. 2.

⁴⁷ Там само. Спр. 764. П. Х. Арк. 7.

⁴⁸ Там само. Арк. 4.

⁴⁹ Там само. Арк. 11.

⁵⁰ Там само. Спр. 762. П. Х. Арк. 1.

греко-кат.[олицької] парохії, його власне помешкання та центр українського громадянського життя у Берліні»⁵¹.

Що ж до долі видань, які залишалися в Німеччині, відомо: до червня 1940 р. Український центральний комітет у Генеральній Губернії, комплектуючи книгозбірні для мережі Українських освітніх товариств, використав видання фірми Я. Оренштайна, частково розпродавши їх для потреб культурного фонду УЦК. Про ймовірну кількість цих видань свідчить те, що приблизно 2/3 освітніх осередків у Краківському, Люблінському, Варшавському й Радомському дистриктах мали власні бібліотеки [51, с. 227].

Достовірних відомостей щодо того, коли саме видавець опинився у Варшавському гетто, немає. Поодиноким свідченням про життя Я. Оренштайна за тих нелюдських умов залишається інформація Л. Биковського: «Від листопада 1940 року жидів почали заганяти в Варшаві до гетта. Яків Оренштайн мав можливість деякий час, при допомозі друзів, яких мав скрізь, викручуватись від того. Але врешті у 1941—1942 р. вирішив піти в гетто й ділити долю зі своїми соплеменниками. Ів[ан] Дубицький передавав йому туди якийсь час гроші й продукти, куповані з прибутків книгарні» [1, с. 6].

12 вересня 1942 р. життя Якова, Хаї-Рози та лікарки Регіни Оренштайнів обірвалося — їх розстріляли у Варшаві [20, с. 98; 21, с. 35]. Про це, зокрема, для Міжнародної служби розшуку в Бад-Арользені свідчив 28 квітня 1955 р. берлінський адвокат Г. Шольце⁵².

* * *

Підсумовуючи, зазначимо, що загалом оцінки професійної діяльності Я. Оренштайна впродовж 1910—1930-х рр. позитивні [1—5, 7, 16—18]. Зауваження щодо окремих його видань висловлював, щоправда, М. Грушевський («Мені не хочеться замовляти просто від Оренштайна, тим більше, що я не маю високого мненія про його акуратність (його накладом виписано було від нас оден раз книгу, і так не заплатили, не зважаючи на пригадки, тому я не хочу посилати йому грошей наперед)» [52, с. 669]). Але найбільший міжособистісний конфлікт у видавця виник із В. Винниченком щодо публікації роману «Сонячна машина», про що сам автор повідомляв у щоденнику («Остаточний кінець з Оренштайном. Лихварський процент лишається. Цей суб'єкт, очевидно, просто тішиться, що може горіжитися зі мною. Ультимативно: за три дні мушу вернути йому гроші. (Бажання не забути всі пакості цього типа і колись пригадати їх)» [53, с. 459—460]).

Отже до відомих на сьогодні фактів із біографії Я. Оренштайна, головню його видавничого чину впродовж майже чотирьох десятиліть, варто додати залученість

⁵¹ Там само. Спр. 594. Арк. 1—1 зв.

⁵² Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution. Die Arolsen Archives Online Collections. Schriftgut des ITS und seiner Vorgänger. Bearbeitung von Anfragen. Fallbezogene Akten des ITS ab 1947. Sign. 06030302.0.390.369 (Such- und Bescheinigungsvorgang Nr. 390.369 für Orenstein, Regina geboren 29.12.1904).

у дипломатичну діяльність в еміграції як радника посольства УНР у Німеччині; фінансову підтримку Повітряного флоту УНР; невдалі медіацію у справі «штайгеріади» (перемовини з Є. Коновальцем) та культурне посередництво для зарубіжних українців під час Олімпіади 1936 р. в Берліні; тривалий опір намаганням нацистської влади позбавити його як єврея прав на професійну діяльність; передачу берлінського приміщення видавництва для потреб української еміграції. Саме тому Я. Оренштайн, який досі справедливо вважається найвідомішим видавцем першої половини ХХ ст., варто також розглядати як громадсько-політичного діяча у складному мереживі взаємин українців із поляками, євреями та німцями в міжвоєнній Європі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Bykovskiy, L. Yakiv Orenshtain. *Nasha batkivshchyna*. New York, 1963. 21-22: 4-5 [in Ukrainian].
[Биковський Л. Яків Оренштайн. *Наша батьківщина*. Нью-Йорк, 1963. № 21-22. С. 4—5].
2. Valio, M. Orenshtain Yakiv. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh: Materialy do entsyklopedychnoho dovidnyka*. Lviv, 1990. 6: 255-257 [in Ukrainian].
[Вальо М. Оренштайн Яків. *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного довідника*. Львів, 1999. Вип. 6. С. 255—257].
3. Pshenychnyi, Ye. Yakiv Orenshtain i yoho knyhovydavnychy diialnist. *Yevreiska istoriia ta kultura v Ukraini: Materialy konferentsii (Kyiv, 8—9 hrudnia 1994)*. Kyiv, 1994. 160-164 [in Ukrainian].
[Пшеничний Є. Яків Оренштайн і його книговидавнича діяльність. *Єврейська історія та культура в Україні: Матеріали конференції (Київ, 8—9 грудня 1994)*. Київ, 1994. С. 160—164].
4. Kolianchuk, O. Yakiv Orenshtain (1875—1944): Vydadni ukrainskyi knyhovydavets yevreiskoho pokhodzhennia. *Ukrainskyi almanakh*. Warsaw, 2014. 275-279 [in Ukrainian].
[Коляничук О. Яків Оренштайн (1875—1944): Видатний український книговидавець єврейського походження. *Український альманах*. Варшава, 2014. С. 275—279].
5. Valio, M. Vydavnychy diialnist Ya. Orenshtaina v konteksti ukrainskoho natsionalnogo vidrozhennia. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: Dopovid i povidomlennia tretoi Vseukr. nauk.-teor. konf. (Lviv, 22—23 hrudnia 1995 r.)*. Lviv, 1995. 32-36 [in Ukrainian].
[Вальо М. Видавнича діяльність Я. Оренштайна в контексті українського національного відродження. *Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді і повідомлення третьої Всеукр. наук.-теор. конф. (Львів, 22—23 грудня 1995 р.)*. Львів, 1995. С. 32—36].
6. Koshyk, N. Mariia Valo yak doslidnyk vydavnychoi diialnosti Yakova Orenshtaina. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki imeni V. Stefanyka*. Lviv, 2015. 7: 198-207 [in Ukrainian].
[Кошик Н. Марія Вальо як дослідник видавничої діяльності Якова Оренштайна. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника*. Вип. 7. Львів, 2015. С. 198—207].
7. Yurkevych, O. Diialnist Yakova Orenshtaina v konteksti ukrainskoho knyhovydavnychoho protsesu pershoi polovyny XX st. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki imeni V. Stefanyka*. Lviv, 2017. 9: 76-111 [in Ukrainian].
[Юркевич О. Діяльність Якова Оренштайна в контексті українського книговидавничого процесу першої половини ХХ ст. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника*. Вип. 9. Львів, 2017. С. 76—111].

8. Koshyk, N. Yakiv Orenshtain yak vydavets tvoriv Tarasa Shevchenka. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki imeni V. Stefanyka*. Lviv, 2014. 6: 81-98 [in Ukrainian].
[Кошик Н. Яків Оренштайн як видавець творів Тараса Шевченка. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника*. Вип. 6. Львів, 2014. С. 81—98].
9. Orenshtain Yakiv. *Ukrainska zahalna entsyklopediia. Knyha znannia*. Lviv; Stanyslaviv; Kolomyia, [1930—1933]. 2 (Z—R): 938 [in Ukrainian].
[Оренштайн Яків. *Українська загальна енциклопедія. Книга знання*. В 3 т. Т. 2 (З—Р). Львів; Станиславів; Коломия, [1930—1933]. С. 938].
10. Orenshtain Yakiv. *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna*. Paris; New York, 1956. 5: 1869 [in Ukrainian].
[Оренштайн Яків. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. Т. 5. Париж; Нью-Йорк, 1956. С. 1869].
11. Onatskyi, Ye. Orenshtain Yakiv. *Ukrainska mala entsyklopediia*. Buenos Aires, 1962. X: 1235 [in Ukrainian].
[Онацький Є. Оренштайн Яків. *Українська мала енциклопедія*. Кн. X (Ол—Пер). Буенос-Айрес, 1962. С. 1235].
12. Orenshtain Yakiv. *Encyclopedia of Ukraine*. Toronto; Buffalo; London, 1993. III (L—Pf): 706.
13. Orenshtain Yakiv. *Universalnyï slovnyk-entsyklopediia USE*. Kyiv, 1999. 994 [in Ukrainian].
[Оренштайн Яків. *Універсальний словник-енциклопедія УСЕ*. Київ, 1999. С. 994].
14. Kushniruk, O. Orenshtain (Orenshtein) Yakiv. *Ukrainska muzychna entsyklopediia*. Kyiv, 2016. 4 (N—O): 484-485 [in Ukrainian].
[Кушнірук О. Оренштайн (Оренштейн) Яків. *Українська музична енциклопедія*. Т. 4 (Н—О). Київ, 2016. С. 484—485].
15. Valio, M. Orenshtain Yakiv. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv, 2010. Т. 7 (Ml—O): 631-632 [in Ukrainian].
[Вальо М. Оренштайн Яків. *Енциклопедія історії України*. Т. 7 (Мл—О). Київ, 2010. С. 631—632].
16. Shevchenko, O. Vydavnycha polityka Yakova Orenshtaina yak stratehiia povedinky suchasnoho vydavnytstva. *Obrii drukarstva*. Kyiv, 2014. 1(3): 263-273 [in Ukrainian].
[Шевченко О. Видавнича політика Якова Оренштайна як стратегія поведінки сучасного видавництва. *Обрії друкарства*. Вип. 1(3). Київ, 2014. С. 263—273].
17. Volkotrub, M. Vydavnycha diialnist Yakova Orenshtaina. *Obrii drukarstva*. Kyiv, 2015. 1(4): 16-24 [in Ukrainian].
[Волкотруб М. Видавнича діяльність Якова Оренштайна. *Обрії друкарства*. Вип. 1(4). Київ, 2015. С. 16—24].
18. Volkotrub, M. Vydavets i hromadskyi diiach Yakiv Orenshtain. *Storinky istorii*. Kyiv, 2017. 44: 75-82 [in Ukrainian].
[Волкотруб М. Видавець і громадський діяч Яків Оренштайн. *Сторінки історії*. Вип. 44. Київ, 2017. С. 75—82].
19. Monolatii, I. "Ukrainskyi dzhentelmen zakhidno-evropeiskoho pokroiu i zhydivskoi natsionalnosti" (shtrykhy do etnopolitychnoho portreta vydavtsia Yakova Orenshtaina). *Judaica Ukrainica*. Kyiv, 2013. 2: 152-186 [in Ukrainian].
[Монолатій І. «Український джентельмен західно-європейського покрою і жидівської національності» (штрихи до етнополітичного портрета видавця Якова Оренштайна). *Judaica Ukrainica*. Вип. 2. Київ, 2013. С. 152—186].
20. Monolatii, I. Korespondentsiia Yakova Orenshtaina 1920—1930-kh rr. do instytutsii Druhoi Rechi Pospolytoi ta Nimetskoho Raikhu yak dzherelo do biohrafii vydavtsia. *Judaica Ukrainica*. Kyiv, 2015. 4: 80-108 [in Ukrainian].

- [Монолатій І. Кореспонденція Якова Оренштайна 1920—1930-х рр. до інституцій Другої Речі Посполитої та Німецького Райху як джерело до біографії видавця. *Ju-daiica Ucrainica*. Вип. 4. Київ, 2015. С. 80—108].
21. Monolatii, I. Yakiv Orenstein: an Extradited Ukrainophil from Galicia. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. Ivano-Frankivsk, 2019. 6 (No. 2): 28-36.
 22. Monolatii I. Yakiv Orenshtain: istoriia vydavtsia-yevreia ta yii suchasnist. *Istorychna pravda*. 14.08.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2024/08/14/164186/> [in Ukrainian].
[Монолатій І. Яків Оренштайн: історія видавця-єврея та її сучасність. *Історична правда*. 14.08.2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2024/08/14/164186/> (дата звернення: 10.01.2025)].
 23. Bałaban, M. Dzieje Żydów w Galicyi i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772—1868. Lwów, 1916. 238 s. [in Polish].
 24. Wurm, D. Z dziejów Żydostwa brodzkiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej (do r. 1772). Brody, 1935. 118 s. [in Polish].
 25. Ornstein Jakub (Jaakow) Meszulam [ben Mordechaj Zeew], zw. Wielkim Inkwizytorem Galicyjskim (1775—1839). *Polski słownik judaistyczny: Dzieje, kultura, religia, ludzie*. Warszawa, 2003. 2: 270-271 [in Polish].
 26. Landau-Czajka, A. Syn będzie Lech...: Asymilacja Żydów w Polsce międzywojennej. Warszawa, 2006. 475 s. [in Polish].
 27. Kovtun, V. Zolota doba kolomyiskoi lystivky. Kolomyia, 2010 [in Ukrainian].
[Ковтун В. Золота доба коломийської листівки. Коломия, 2010. 64 с.].
 28. Vasylichuk, M. Ukrainska vydavnycha sprava v Kolomyi (druga polovyna XIX—XX st.). Kolomyia, 2012 [in Ukrainian].
[Васильчук М. Українська видавнича справа в Коломиї (друга половина XIX—XX ст.). [2-ге вид., перероб. і доп.]. Коломия, 2012. 216 с.].
 29. Krevetskyi, I. Ukrainnyi vydavnychi rukh v 1903 r. *Literaturno-naukovy vistyky*. Lviv, 1904. T. 25. Kn. 1: 121-133 [in Ukrainian].
[Кревецький І. Український видавничий рух в 1903 р. *Літературно-науковий вістник*. Т. 25. Кн. 1. Львів, 1904. С. 121—133].
 30. Yakymovych, B. Ivan Franko — vydavets: Knyhoznavchi ta dzhereloznavchi aspekty. Lviv, 2006 [in Ukrainian].
[Якимович Б. Іван Франко — видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів, 2006. 691 с.].
 31. Kotlobulatova, I. Knyhari ta knyharni v mynulomu Lvova. Lviv, 2005 [in Ukrainian].
[Котлобулатова І. Книгарі та книгарні в минулому Львова. Львів, 2005. 240 с.].
 32. Nadka zasnuvatu populiarne vydavnytstvo... *Dilo*. 19.06.1909. 132: 4 [in Ukrainian].
[Гадка заснувати популярне видавництво... *Діло*. Львів, 1909. 19 червня. Ч. 132. С. 4].
 33. Iwaskiw, W.R. & Dash, B.L. The Mystery of Jakiv Orenshtains Litte Red Riding Hood. *Slavic & East European Information Resources*. 2010. 11:2-3: 120-135.
 34. Hlynskyi, V. Shchodennyk 1916—1920 rr. Kolomyia, 2010 [in Ukrainian].
[Глинський В. Щоденник 1916—1920 рр. Упор. М. Васильчук. Коломия, 2010. 160 с.].
 35. Bałaban, M. Z historii Żydów w Polsce: Szkice i studja. Warszawa, 1920. 238 s. [in Polish].
 36. Fedyshyn, O. Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution 1917—1918. New Brunswick, 1971. 157 p.
 37. Bykovskyi, L. Knyharni — Biblioteki — Akademiia: Spomyny (1918—1922). München; Denver, 1971 [in Ukrainian].
[Биковський Л. Книгарні — Бібліотеки — Академія: Спомини (1918—1922). Мюнхен; Денвер, 1971. 153 с.].

38. Bilokin, S. Vydavnycha diialnist t-va "Drukar". URL: <https://www.s-bilokin.name/Culture/Drukar.html> [in Ukrainian].
[Білокін С. Видавнича діяльність т-ва «Друкар». URL: <https://www.s-bilokin.name/Culture/Drukar.html> (дата звернення: 10.01.2025)].
39. Ukrainski dyplomatychni predstavnytstva v Nimechchyni (1918—1922): Dokumenty i materialy. V. Danylenko, N. Kryvets (eds.). Kyiv, 2012 [in Ukrainian].
[Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918—1922): Документи і матеріали. Упор. В. Даниленко, Н. Кривець, Київ, 2012. 592 с.].
40. Arkhiv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky: Ministerstvo zakordonnykh sprav: Posolstvo v Nimechchyni. 1: Korespondentsiia Fedora Shteiinhelia, Mykoly Porsha, Romana Smal-Stotskoho ta zvity dyplomatychnoho viddilu (lypen 1918 — berezen 1923). V. Kavun-nyk (ed.). Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Архів Української Народної Республіки: Міністерство закордонних справ: Посольство в Німеччині. Част. 1: Кореспонденція Федора Штейнгеля, Миколи Порша, Романа Смаль-Стоцького та звіти дипломатичного відділу (липень 1918 — березень 1923). Упоряд. В. Кавунник. Київ, 2021. 844 с.].
41. Horbatiuk, M. Lysty Andriia Nikovskoho do Symona Petliury (1920—1921 rr.). *Pamiat-ky: Arkheohrafichnyi shchorichnyk*. Kyiv, 2010. 11: 68-101 [in Ukrainian].
[Горбатюк М. Листи Андрія Ніковського до Симона Петлюри (1920—1921 рр.). *Пам'ятки: Археографічний щорічник*. Вип. 11. Київ, 2010. С. 68—101].
42. Horbatiuk, M.V. & Shnurovska, L.V. Dokumenty pro konsulsku diialnist dyplomatychnoho predstavnytstva USRR u Nimechchyni yak dzherelo do vyvchennia istorii ukrainiskoi radianskoi dyplomatii 1920—1923 rr. *Arkhivy Ukrainy*. Kyiv, 2018. 4(315): 137-162 [in Ukrainian].
[Горбатюк М.В., Шнуровська Л.В. Документи про консульську діяльність дипломатичного представництва УСРР у Німеччині як джерело до вивчення історії української радянської дипломатії 1920—1923 рр. *Архіви України*. Вип. 4(315). Київ, 2018. С. 137—162].
43. Hrabovych, H. Do istorii ukrainiskoi literatury: Doslidzhennia, ese, polemika. Kyiv, 1997. [in Ukrainian].
[Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. Київ, 1997. 604 с.].
44. Gauden, G. Polska sprawa Dreyfusa. Kto próbował zabić prezydenta. Warszawa, 2024. 598 s. [in Polish].
45. Knysh, Z. Dva protsesy: Yak naslidok diialnosti Ukrainiskoi Viiskovoi Orhanizatsii v 1924 r. Toronto [b. r.] [in Ukrainian].
[Книш З. Два процеси: Як наслідок діяльності Української Військової Організації в 1924 р. Торонто [б. р.]. 95 с.].
46. Sribna surma: Statti i materiialy do diiannia Ukrainiskoi Viiskovoi Orhanizatsii. Zibrav, uporiadkuvav i zredaguvav Z. Knysh. Zb. I. Toronto [b. r.] [in Ukrainian].
[Срібна сурма: Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Зібрав, упорядкував і зредагував З. Книш. Зб. I. Торонто [б. р.]. 128 с.].
47. Yakiv Orenshtain. Lyst do redaktsii. *Dilo*. 29.11.1925. 268: 4 [in Ukrainian].
[Яків Оренштайн. Лист до редакції. *Діло*. Львів, 1925. 29 лист. Ч. 268. С. 4].
48. Kratz, G. Russische Verlage und Druckereien in Berlin 1918—1941. Chronik russischen Lebens in Deutschland, 1918—1941. Berlin, 1999. 569 S. [in German].
49. Mykutchuk, V. Yak vynykla "Ukrainska zahalna entsyklopediia". *Suchasnist*. 1961. 4: 102-108 [in Ukrainian].
[Микитчук В. Як виникла «Українська загальна енциклопедія». *Сучасність*. 1961. Ч. 4. С. 102—108].

50. Horyn, V. Mykhailo Halushchynskiy — hromadskiy diiach i orhanizator “Prosvity”. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 2010. 19: 445-452 [in Ukrainian].
[Горинь В. Михайло Галушинський — громадський діяч і організатор «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 19. Львів, 2010. С. 445—452].
51. Kubiiovych, V. Ukraintsi v Heneralnii Hubernii 1939—1941. *Istoriia Ukrainskoho tsentralnogo komitetu*. Chicago, 1975 [in Ukrainian].
[Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939—1941. *Історія Українського центрального комітету*. Чикаго, 1975. 664 с.].
52. Melnyk, O. Shchodennyk Yurii Tyshchenko (Siroho) (1919—1924 rr.). *Ukrainskyi arkeohrafichnyi shchorichnyk*. Kyiv, 2007. 12: 591-683 [in Ukrainian].
[Мельник О. Щоденник Юрія Тищенко (Сірого) (1919—1924 рр.). *Український археографічний щорічник*. Вип. 12. Київ, 2007. С. 591—683].
53. Vynnychenko, V. Shchodennyk: Tom druhyi: 1921—1925. H. Kostiuk (ed.), O. Motyl (coll.). Edmonton; New York, 1983 [in Ukrainian].
[Винниченко В. Щоденник: Том другий: 1921—1925. Ред. Г. Костюк, упор. О. Мотиль. Едмонтон; Нью-Йорк, 1983. 700 с.].

Надійшла / Received 21.01.2025

Ivan MONOLATII

Doctor of Political Sciences (Dr. Hab. in Political Sciences), Professor,
Head of the Department of Political Sciences,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ivan.monolatii@pnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8963-774X>

YAKIV ORENSTEIN — PUBLISHER-UKRAINOPHILE

The purpose is to highlight the little-known facts of the biography and main milestones in the life and work of the famous Ukrainian publisher of Jewish origin, a native of Kolomyia, Ya. Orenstein, to determine his place and role in Ukrainian-Jewish cultural and political relations, to study the cultural and political portrait of the publisher in the first third decade of the 20th century. Various **research methods** were used: comparative-historical, problematic-chronological, microhistorical, history of everyday life, and ethnic biography. **The scientific novelty** lies in the coverage of little-known facts of his biography and activities in the context of Ukrainian-Jewish and Ukrainian-German relations, which allow us to reveal fully the role of the publisher in interethnic relations, constructive cooperation with Ukrainian political and cultural elites and new archival findings that significantly correct or clarify the known information. **Conclusions.** The figure of Ya. Orenstein is one of the most prominent in the Ukrainian cultural and political discourse of the early 20th century. The publisher's merits in the history of Ukrainian culture include the creation and functioning of the publishing houses “Halytska Nakladnia” and “Ukrainska Nakladnia,” the promotion of Ukrainian books in Europe and America in the interwar period, participation in Ukrainian emigration life.

Keywords: Yakiv Orenstein, Ukrainian-Jewish relations, Ukrainian-German relations, Ukrainian culture, Ukrainophile, political activity, interwar period.